

Záchranný výzkum v poloze tzv. „Tomanovny“ na raně středověkém pohřebišti v Radomyšli u Strakonice

BOŘIVOJ NECHVÁTAL

Abstrakt: Radomyšl leží 6 km severovýchodně od Strakonice ve spádové oblasti tzv. Solné stezky později zvané Zlatá. V letech 1963–1968 zde bylo zkoumáno raně středověké pohřebiště, nejdříve záchranným a později systematickým výzkumem. Původně mělo pohřebiště 1000–1200 hrobů. Výzkum přinesl zásadní materiál nejen k demografii pohřebiště a pohřebního ritu, ale také k typologii a chronologii esovitých záušnic a prstenů. K doplnění obrazu lokality přispívá archeologický a stavební výzkum románského kostela sv. Martina, který byl přistavěn k pohřebišti na jižní straně v druhé polovině 12. století. Archeologický výzkum prováděný v poloze tzv. „Tomanovny“ v roce 1999 a 2002 ARÚ AV ČR zkoumal západní a severozápadní okraj pohřebiště před postavením domova důchodců v těchto místech. V hrobech byly zjištěny pozůstatky 56 jedinců. Byly nalezeny esovité záušnice, prsten, náhrobní kameny a z mladšího období keramika, sklo a dýmky.

Klíčová slova: Raně středověké pohřebiště – archeologický výzkum – esovité záušnice – prsten – náhrobní kameny – keramika – sklo – dýmky.

Rescue Research in the “Tomanovna” Location of the Early-Mediaeval Burial Ground in Radomyšl, near Strakonice

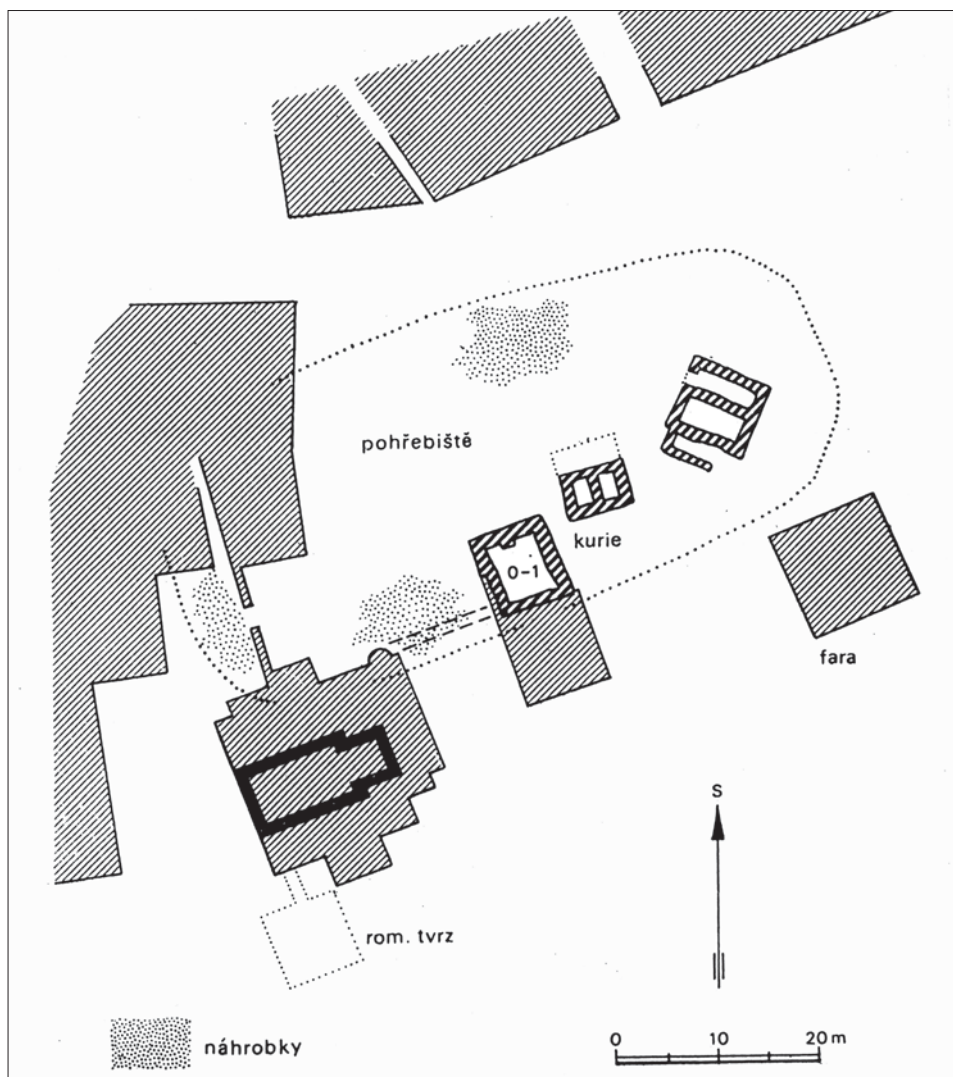
Abstract: Radomyšl is situated 6 km north-east of Strakonice, in the catastrophe area of the Salt Trail, later referred to as the Gold Trail. A mediaeval burial ground was explored there in 1963–1968, first by rescue research and later systematically. The burial ground originally comprised 1000–1200 graves. The research has yielded substantial material for the burial ground demography and burial rite, as well as for the typology and chronology of S-shaped headdress decorations and rings. The general picture of the location is contributed to by the archaeological and building research into the Romanesque Church of St. Martin, constructed on the south side of the burial ground in the second half of the 12th century. Archaeological research carried out in the “Tomanovna” location in 1999 and 2002 by the Archaeological Institute of the Science Academy of the Czech Republic explored the west and north-west edge of the burial ground prior to the construction of an old people’s home on the site. The remains of 56 individuals were excavated. S-shaped headdress decorations, a ring and tombstones were dug up, as well as ceramics, glass and pipes from a more recent period.

Key words: Early-mediaeval burial ground – archaeological research – S-shaped headdress decorations – ring – tombstones – ceramics – glass – pipes.

1. Nástin poznání o lokalitě

Raně středověké pohřebiště v Radomyšli je vzdáleno od okresního města Strakonice 6 km severovýchodně. Je ve spádové oblasti tzv. Solné stezky, později zvané Zlatá. Bylo zkoumáno nejdříve záchranným později systematickým výzkumem v letech 1963–1968, který prováděl AÚ ČSAV v Praze. Pohřebiště mělo původně asi 1 000–1 200 hrobů. I když byla část pohřebiště poškozena stavbou pohostinství, byl získán zásadní materiál k poznání pohřebního ritu a k demografii. Výzkum přinesl cenné poznatky k chronologii, typologii a morfologii esovitých záušnic a prstenů, k problematice náhrobních kamenů a prvních nejstarších heraldických symbolů na našem území. V závěrečné sezoně v roce 1968 byl proveden archeologický výzkum kostela sv. Martina, který byl přistavěn k pohřebišti na jižní straně v druhé polovině 12. století. Stavba je nejstarší sakrálním objektem v oblasti. Podarilo se prokázat přesun románské tvrze, která byla původně na jižní straně sakrální stavby, na východní stranu od románského kostela. Byla zjištěna kurie johanitského, respektive maltézského řádu, nejstarší v českých zemích. Byl proveden antropologický výzkum pohřebiště po stránce metrické, deskriptivní, včetně anomálií a patologických změn (Blajerová 1975; 1999; dále srov. Blajerová–Nechvátal 1991; 2008). Obr. 1.

O výzkumu pohřebiště byla publikována řada dílčích zpráv, studií i monografií (Nechvátal 1999, 199–200, srov. bibliografii). Archeologický výzkum určil poměrně přesně původní rozsah pohřebiště na cca 68 × 26 m s podélnou osou od západu k východu. Byla

Obr. 1. Radomyšl (okr. Strakonice). Celková situace pohřebiště, kostela a sídlištních objektů.

Abb. 1. Radomyšl (Bezirk Strakonice). Gesamtsituation des Gräberfeldes, der Kirche und der Siedlungsobjekte.

odkryta plocha 1900 m² a zjištěno, že pohřebiště mělo 26–28 řad hrobů rozložených v různé intenzitě po celé zkoumané ploše, v orientaci převážně Z–V. V jedné řadě se nacházelo v průměru 30–35 pohřbů včetně zásypů. Osa pohřebiště byla položena 23 m severněji než osa románského kostela. Pohřebiště používaly minimálně čtyři až pět generací. Velikost jedné generace se blíží k číslu dvacet. Zjištění velikosti populace má svůj význam při demografických studiích. O předkostelní fázi pohřebiště svědčí nálezy hrobů s prky vampyrismu. Obložení hrobů plochými lomovými kameny převážně z krystalického vápence a ze žuly (granodioritu) se vyskytlo u menšího počtu hodnocených hrobů – pouze 15,1 %. Do jisté míry obtížně hodnotitelný pohřební ritus byl sledovatelný pouze 40,4 %, což způsobily opakované pohřby do těchto hrobových jam a poměrně značné množství zásypů na ploše, která byla vyhrazena řadovému pohřebišti. V této době šlo ještě o volný, neohrazený prostor, který nebyl omezen (alespoň v první etapě) žádnými stavbami nebo jinými omezeními. Jak již bylo konstatováno, docházelo k razantnímu poškození hrobů, především u první a druhé

generace zemřelých. Nejrozšířenější forma pohřebního ritu využívala poloh rukou podél těla (48,7 %), ostatní formy byly menšinové.

V základně nálezy převážovaly esovité záušnice a prsteny. Nacházely se jen v 53 hrobech, což je pouze 11,45 % z celkového počtu hrobů. Svoji skladbou umožnily rozlišení esovitých záušnic po stránce morfologické a typologické. Má to význam pro chronologii a zpracování starých nálezů. V ukládání esovitých záušnic a prstenů byla preferována pravá strana. Převahu tvořily esovité záušnice středního a většího průměru. Bylo prokázáno rozlišení záušnic na dětské (20–30 mm) a na dospělé (40–60 mm). Větší rozměry (80–90 mm) byly vzácné, stejně tak jako záušnice oplétané.

Převážně bronzové záušnice byly v některých případech plátovány stříbrem. Vzácně se vyskytly olovené nebo dokonce stříbrné – válečkovitého tvaru. Je možno je spojit se starší fází pohřebiště. Byly nalezeny jak na východním, tak také na samém západním okraji pohřebiště. Mohlo by to svědčit o stejném časovém horizontu. Další významnou skupinu nálezů tvořily prsteny. Jejich soubor je jeden z největších na raně středověké lokalitě v Čechách. Zjištěno celkem šest typů. Zcela ojediněle byly nalezeny prsteny i s napodobeninou písma, latinské kapitály s písmeny unciiálních tvarů, použitého jako výtvarný motiv. Významnou skupinu nálezů představují přemyslovské denáry v druhotné poloze, původně použité jako obol mrtvých. Byly objeveny na dvou vzdálených a protilehlých stranách pohřebiště, na okraji severním a jižním. Šlo o stříbrný denár Soběslava I. (1125–1140) a stříbrný denár jeho nástupce Vladislava II. (1140–1172), který byl snad ražen roku 1142. Společně s esovitými záušnicemi přispěly k datování pohřebiště do 12. století.

Při archeologickém výzkumu v letech 1963–1968 bylo nalezeno 44 náhrobních desek, zhotovených převážně z místní žuly, granodioritu. Náhrobky byly rozmístěny po celé ploše pohřebiště bez vazby na určitá místa. Pouze na sedmi z nich lze rozeznat značky. Mimo negativně vtesaného malého křížku především střelu, luk a šíp. Mají určitou heraldickou souvislost s rodem Bavorů ze Strakonice, prvních známých světských držitelů Radomyšle. Jedná se o první doklad šlechtické heraldiky. Jsou zde doloženi již koncem 13. století (1284). Předpokládáme, že náhrobky patřily příslušníkům vesnické komunity, kteří byli vojenskou nebo správní službou svázáni s panským rodem Bavorů ze Strakonice.

Další náhrobek, tentokrát s hladkou deskou bez výzdoby, byl zjištěn při záchranné akci spojené s výkopem pro telefonní kabel v roce 1995 ve východní části děkanského dvora, za východní hranou pohřebiště, v druhotné poloze. Dále v květnu 1999 při předstihovém záchranném výzkumu na parcele 69 a 89 v poloze tzv. „Tomanovny“, na sever od kostela sv. Martina byly nalezeny další tři náhrobky ze žuly, granodioritu, bez označení, v druhotné poloze. Opět na pozemku tzv. „Tomanovny“ v roce 2002 při záchranné akci byly v jeho severozápadní části nalezeny další čtyři náhrobky v druhotné poloze, použité jako podklad do základového zdiva. Byly rovněž ze žuly, granodioritu, hladké bez výzdoby. Novými nálezy dosáhl počet náhrobků na raně středověkém pohřebišti 52 kusů. Předpokládáme, že z celkového počtu hrobů bylo náhrobními deskami kryto asi pouze 5–6 %.

Součástí lokality bylo několik sídlištních středověkých objektů, zjištěných při archeologickém výzkumu a datovaných do 12. a 14. století. Bylo to především románské šlechtické sídlo – tvrz – na jižní straně od kostela sv. Martina datované do druhé poloviny 12. století, které bylo později vystřídáno johanitskou kurií z poloviny 13. století na východní straně od kostela sv. Martina.

V závěrečném období výzkumu byl v roce 1968 proveden archeologický výzkum kostela, v roce 1972 doplněný stavebním výzkumem, který navázal na předchozí akce tohoto druhu. Nejstarší sakrální stavba vznikla v druhé polovině 12. století. Pochází z vrcholové fáze raně středověkého pohřebiště. Měla kamennou panskou tribunu s dvěma křížovými klenbami, na východě kvadratické presbyterium. Další v pořadí byla etapa raně gotická, kdy starý kvadratický závěr románského jednolodního kostela byl nahrazen prodlouženým kněžištěm o stejné šířce, jako měla původně románská loď. Druhá gotická etapa vznikla mezi lety 1372–1388, kdy byly farářem Benediktem postaveny dvě boční lodě, a tak vzniklo

pseudobazilikální trojlodí. Do konce 15. století nebo průběhu 16. století patří severní předsíň, zatímco jižní je barokní, až z roku 1717. Tehdy byly patrně setřeny všechny úpravy z doby předhusitské a husitské.

Pohřebiště v Radomyšli svým charakterem a pohřebním ritem zařazujeme do početné skupiny vesnických řadových hřbitovů. Nebylo ohrazené a teprve v druhé polovině 12. století k němu byl na jihozápadní straně přistavěn románský kostel sv. Martina. Vytvřelo se dále ve své základní ose. Podle zjištěné hustoty pohřbů, včetně pohřbů, které byly rozrušeny a poškozeny opakovaným pohřbíváním do týčž hrobových jam, mělo pohřebiště původně na 1 000 až 1 200 hrobů. Nevíme, kdy došlo k postupné přeměně řadového pohřebiště na etážové, u něhož se předpokládá pohřbívání v uzavřeném prostoru u sakrální stavby. Není zcela vyloučeno, že mohlo být pohřbíváno na řadovém pohřebišti ještě v době, kdy vzniklo etážové pohřbívání u sakrální stavby. Šlo nesporně o proces dlouhodobého charakteru.

2. Nálezové okolnosti

Západní a severozápadní část raně středověkého pohřebiště v Radomyšli nebyla dosud archeologicky zkoumána a byla na parc. č. 69 a 89. Byla stavebním komplexem tzv. „Tomanovny“. Podle nejstarší gruntovní knihy byla parcela nepřetržitě osídlena od konce 16. století a patrně i podstatně dříve (Lifka 1936, 13, 15 – tzv. první a druhá Červenkovská chalupa, z nichž č. 89 vzniklo až počátkem 19. století, patrně v roce 1808). Objekt byl již delší dobu opuštěn, i když po stavební stránce byl jeho stav uspokojivý. Dnešní název „Tomanovna“ je podle posledních majitelů, z jejichž rodu pochází známý biolog RNDr. Jan Toman (16. 5. 1933) známý svými pracemi o přírodě Strakonicka. Obr. 2.

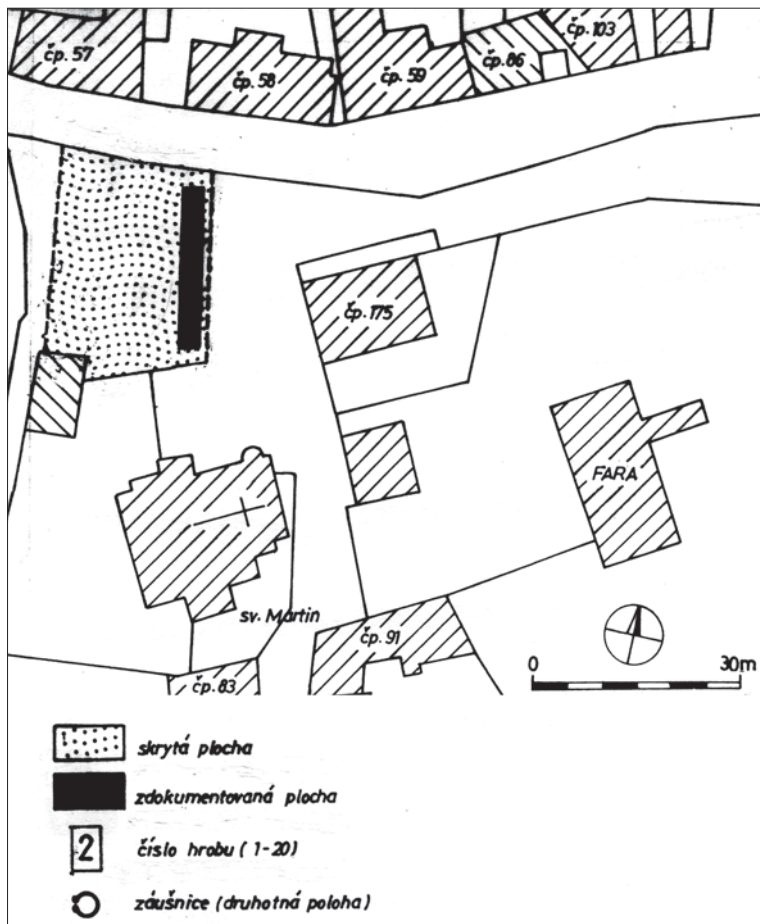
Parcela „Tomanovny“ byla určena pro novostavbu domova důchodců. Její exponovaná poloha na sever od děkanského kostela sv. Martina byla tvořena v době její likvidace dvěma stavebními celky. Na straně východní byla bytová přízemní část, na straně severní a západní byla část hospodářská, především chlévy a menší stodola. Stavební demolicе veškeré zástavby byla provedena ve dvou etapách. První již v roce 1999, druhá potom v roce 2002. Necitlivá demolicе rušící veškerou stavební zástavbu byla opožděně zastavena. Došlo k poškození především vlastního pohřebiště, což mělo za následek značné škody především na antropologickém materiálu a u celé řady archeologických nálezů, které byly rozvlečeny po celé ploše, a neznáme proto u nich bližší nálezové okolnosti. Tím byla snížena vypovídací hodnota nálezová. I přesto byl získán cenný nálezový soubor, především esovitých záušnic a dalších sídlištních nálezů.

Výzkum byl zahájen odkryvem zbývající terénní situace po bagrování. Byla odkryta plocha o rozměrech cca 18 × 3 m v ose S–J. Terénní výzkumné práce byly započaty na kótě cca 459,60 m s menšími odchylkami, dané také násypem nad hroby, který tvořil pouze cca 30 cm. Terén se snižoval od jihu k severu (viz zaměření výzkumu 1 : 20 na celkovém plánu). Hroby byly uloženy v rostlém podloží, které bylo tvořeno v některých částech skalnatým výstupem místního ložiska žuly (granodioritu) nebo z větší části světle okrovým až rezavě hnědým jílovitě písčítým podložím. Obrisy hrobových jam nebyly patrné. Terén barevně splýval, takže rozlišení antropologického materiálu, především u zášypů, bylo značně obtížné, zvláště to bylo patrné při opakovaném pohřbívání na stejném místě. Docházelo ke kumulaci antropologického materiálu a ke skladům kostrového materiálu. Terénní situace v poloze „Tomanovna“ byla podstatně odlišná od blízké sondy S – 1 z roku 1968, orientované jižním směrem blíže ke kostelu sv. Martina (Nechvátal 1999, 50–51), kde nebylo tolik kumulace antropologického materiálu a skladů kostrového materiálu. Celková situace zde byla výrazně přehlednější, včetně zachované řady náhrobních desek „in situ“.

Popis hrobů v poloze „Tomanovna“

Hrob č. 1

Na pravé straně směrem severním hrob č. 4, na levé straně směrem jižním hrob č. 17. Ve střední části odkryvu při západním okraji, hrobová jáma nezjištěna. Sklad kostí, podle

Obr. 2. Radomyšl (okr. Strakonice). Skrytá a zdokumentovaná plocha v poloze tzv. „Tomanovny“. Kresba J. Mínarčíková.

Abb. 2. Radomyšl (Bezirk Strakonice). Verdeckte und dokumentierte Fläche in der sog. Lage „Tomanovna“. Zeichnung J. Mínarčíková.

antropologického určení pozůstatky pěti jedinců – infans II, juvenis, dva adultus, adultus–maturus.

Hrob č. 2

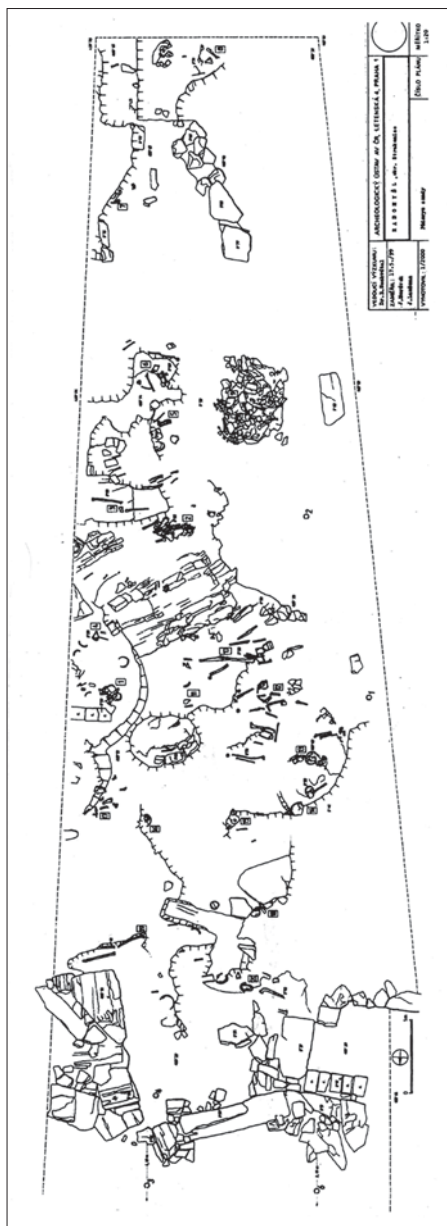
Na pravé straně směrem severním hrob č. 5, na levé straně výstup skalního podloží a hrob č. 1. Ve střední části odkryvu při západním okraji (orientace Z–V). Zachována část kostrového skeletu, chybí větší část dolních končetin a lebka. Hrobová jáma nezjištěna. Dospělý jedinec – adultus II. Obr. 3

Hrob č. 3

Na pravé straně směrem severním hrob č. 5, na levé straně směrem jižním hrob č. 2. Ve střední části odkryvu při západním okraji. Hrobová jáma nezjištěna. Podle antropologického určení adultus I a drobná příměs dospělého jedince.

Hrob č. 4

Na pravé straně výstup skalního podloží a hrob č. 3, na levé jižním směrem hrob č. 1. Ve střední části při západním okraji. Hrobová jáma nezjištěna. Antropologicky určeny pozůstatky dvou jedinců – adultus, druhý juvenis – adultus I.

Obr. 3. Radomyšl (okr. Strakonice). Zdokumentovaná plocha v poloze tzv. „Tomanovny“. Zaměřili J. Morávek a J. Laušman.

Abb. 3. Radomyšl (Bezirk Strakonice). Dokumentierte Fläche in der sog. Lage „Tomanovna“. Vermessung von J. Morávek und J. Laušman.

Hrob č. 11

Ve střední části odkryvu. Na pravé straně severním směrem výstup skalního podloží, západním směrem hroby č. 1 a 4, na severní straně hrob č. 10. Hrobová jáma nezjištěna. V torzálním stavu pozůstatky dvou dětí – infans II a dospívající jedinec juvenis. Příměs – menší kosti ruky a nohy.

Hrob č. 5

Na pravé straně směrem severním hrob č. 6, na levé straně směrem jižním hrob č. 3. V severní části odkryvu. Hrobová jáma nezjištěna. Podle antropologických určení v orientaci Z–V rozrušené pozůstatky dvou jedinců. Starší žena maturus I–II a samostatná lebka patrně ženy – maturus.

Hrob č. 6

Na pravé straně vzdálen severním směrem hrob č. 8, na levé straně jižním směrem torzo hrobu č. 5. V západní části odkryvu. Hrobová jáma nezjištěna. Sklad kostí minimálně čtyř jedinců – infans II, infans III a dva dospělí, blíže neurčitelní.

Hrob č. 7

Na pravé straně severním směrem hrob č. 8, na levé straně jižně hrob č. 6. Hrobová jáma nezjištěna. Částečně rozrušený dětský hrob v orientaci Z–V. Antropologicky určen infans III. Drobná příměs dospělého jedince.

Hrob č. 8

Na samém západním okraji odkryvu. Na levé straně jižně dětský hrob č. 7. Hrobová jáma nezjištěna. Sklad kostí minimálně tří jedinců – z toho dvakrát infans III – juvenis a jednou žena adultus II – maturus I.

Hrob č. 9

V západní části odkryvu. Směrem západním hroby č. 5 a 6, směrem severním hrob č. 8. Hrob překryt drobnou kamennou tříští na povrchu terénu. Hrobová jáma nezjištěna. Antropologicky minimálně pozůstatky dvou jedinců – muž maturus II – senilis a juvenis (17–18 let).

Hrob č. 10

Ve střední části odkryvu. Na pravé straně severním směrem výstup skalního podloží a hroby č. 2. a 9, na levé jižní straně hroby č. 11 a 12, hrob v orientaci Z–V, původní poloha rukou pravděpodobně podél těla, horní polovina nezachována. Hrobová jáma nezjištěna. Antropologicky plně dospělý muž adultus II – maturus I. Drobná příměs – femur, dvě tibie a zlomek klíční kosti.

Hrob č. 12

Ve střední části odkryvu. Na pravé straně severním směrem hrob č. 10, na levé jižním směrem hrob č. 13. Hrobová jáma nezjištěna. Zcela rozrušený hrob dospělého jedince, patrně ženy – patrně kategorie adultus.

Hrob č. 13

Ve střední části při východním okraji na pravé straně severním směrem hrob č. 12, na levé jižním směrem hrob č. 14. Hrobová jáma nezjištěna. Antropologicky určeno jako pozůstatky minimálně čtyř jedinců. Tři určeni jako ženy podle pánevních znaků, čtvrtý neurčitelný – adultus, adultus II, maturus a patrně dospělý. Pozn.: Terénní situace neumožňuje blíže charakterizovat hrob.

Hrob č. 14

V jižní části odkryvu. Na severní straně hrob č. 13, na jižní hrob č. 18, na západní hrob č. 15. Hrobová jáma nezjištěna. Antropologicky i podle terénní situace spíše sklad kostí. Lebky čtyř jedinců – muž maturus, žena maturus II, dítě infans III – juvenis, neurčitelný jedinec.

Hrob č. 15

V jižní části odkryvu. Na východní straně hroby č. 13 a 14, na severní straně hrob č. 12, na jižní straně hrob č. 18. Hrobová jáma nezjištěna. Rozrušený hrob, podle antropologického určení v něm byly minimálně dva jedinci – adultus.

Hrob č. 16

V jižní části odkryvu při západním okraji. Na pravé severní straně hrob č. 11, na západní straně hrob č. 17. Hrobová jáma nezjištěna. Lebka muže – adultus II – maturus I, uložena volně v terénu.

Hrob č. 17

V jižní části odkryvu při západním okraji. Na pravé severní straně hrob č. 1., na východní straně hrob č. 16. Hrobová jáma nezjištěna. Hrob rozrušen. Antropologicky muž – adultus II – maturus I. Příměs tibie s epifýzami.

Hrob č. 18

V jižní části odkryvu. Na jižní straně hrob č. 20, na severní straně hroby č. 14 a 15. Hrobová jáma nezjištěna. Antropologicky i podle terénní situace spíše sklad kostí. Lebky čtyř jedinců – dítě infans III, adultus a dva muži maturus II – senilis.

Hrob č. 19

V jižní části odkryvu, při západním okraji. Na východní straně hroby č. 18 a 20. Hrobová jáma nezjištěna. Hrob původně v orientaci Z–V, bližší charakter nelze určit pro celkové porušení původní situace. Antropologicky kostrové pozůstatky minimálně pěti jedinců – Adultus I (lebka), adultus, adultus – maturus I a dále antropologicky jeden muž a jedna žena. Příměs lebeční base nedospělého jedince.

Hrob č. 20

Hrob v západní části odkryvu při okraji zkoumané plochy. Na severní straně hrob č. 18. Hrobová jáma nezjištěna. Antropologicky i podle terénní situace spíše sklad kostí. Pozůstatky minimálně šesti jedinců – třikrát infans III, tři dospělí, patrně maturus.

Hrob X-A

Neúplný skelet blíže neurčeného jedince.

Hrob X-B

Neúplný skelet blíže neurčeného jedince – maturus.

3. Rozbor nálezů

Při hodnocení nálezové situace raně středověkého pohřebiště v Radomyšli v poloze „Tomanovna“ máme řadu limitujících faktorů omezujících naše poznání. Je to především neuspokojivý stav zachovaného souboru, jak již vyplývá z předložené dokumentace. Velké narušení po demolicí v roce 1999 a následně 2002 zničilo celou řadu důležitých informací, které nelze nahradit žádným jiným způsobem. Máme sníženou vypovídající hodnotu pohřebiště. Pro datování této části máme nálezy z hrobů, především zachované esovité záušnice – sedm kusů – a jeden prsten. Všechny byly nalezeny v druhotné poloze mimo hroby, volně v terénu po bagrování. Pohřební ritus můžeme hodnotit podle několika torzálních hrobů a především podle sondy S – 1 z roku 1968 (Nechvátal 1999, 51), která leží jižním směrem od polohy „Tomanovna“, v bezprostřední blízkosti kostela sv. Martina. Předpokládáme podle nalezených esovitých záušnic, že pochází ze stejného časového období.

Pohřebiště v Radomyšli jsme již dříve datovali do samotného závěru raně středověkých pohřebišť, do 12. století (Nechvátal 1999, 123–127). Pro toto datování svědčí i nálezový soubor esovitých záušnic z polohy „Tomanovna“. Již samotné průměry esovitých záušnic z této polohy v rozpětí od 5,8 cm až 7,0 cm a největší 7,7 cm patřily sice k větším průměrům (obr. 4:1–5, 7–8), odpovídají ale tehdejšímu trendu a nepatří k největším formátům. Jak již bylo zdůrazněno i při rozboru pohřebiště ve Vrbně u Mělníka (Hásková–Nechvátal 1993) opíráme se o poměrně spolehlivé zjištění o vzrůstu průměrů esovitých záušnic jako datovacího kritéria, které je stále za současného stavu přijímáno většinou badatelů (Krumphanzlová 1974, 49). Jako první nejkonkrétněji tuto skutečnost formuloval R. Turek. Ukázal na materiálu datovaném mincemi, že esovité záušnice z let 1034–1055 nepřekračují průměr 15–17 mm a z let 1055–1061 průměr 18–26 mm. Bylo již naznačeno, že do roku 1110–1120 také postupně mizí z hrobů mince jako obol mrtvých (Radoměský 1955; Klápště 1999) a průměr esovitých záušnic nepřekročil 30 mm, jak prokázal P. Radoměský. Na rozboru stříbrného pokladu z Prahy 2, Štěpánské ulice, bylo podrobným analytickým způsobem prokázáno, že ve 40. letech 12. století průměr esovitých záušnic neklesal pod 30 mm, ale značně je přesahoval, až do velikosti 40 mm. Nálezy datované mincemi spolehlivě ukazují, že vývoj esovitých záušnic postupoval od malých k velkým, od průměrů nejmenších až k velkým kruhům pozdního 12. století. Je přirozené, že z tohoto trendu se jistě odlišují některé ojedinělé nálezy. Jsou dány v nejednom případě specifikem nálezových okolností. Jejich interpretace není vždy plně zřetelná a je někdy některými badateli analyzována rozdílně (Nechvátal 1999, 123–127). Od datování záušnic se neodlišuje ani prsten (obr. 4:6), který svým typem s otevřenými konci a štítkem plně odpovídá tomuto období z ostatních nalezišť. Obr. 4.

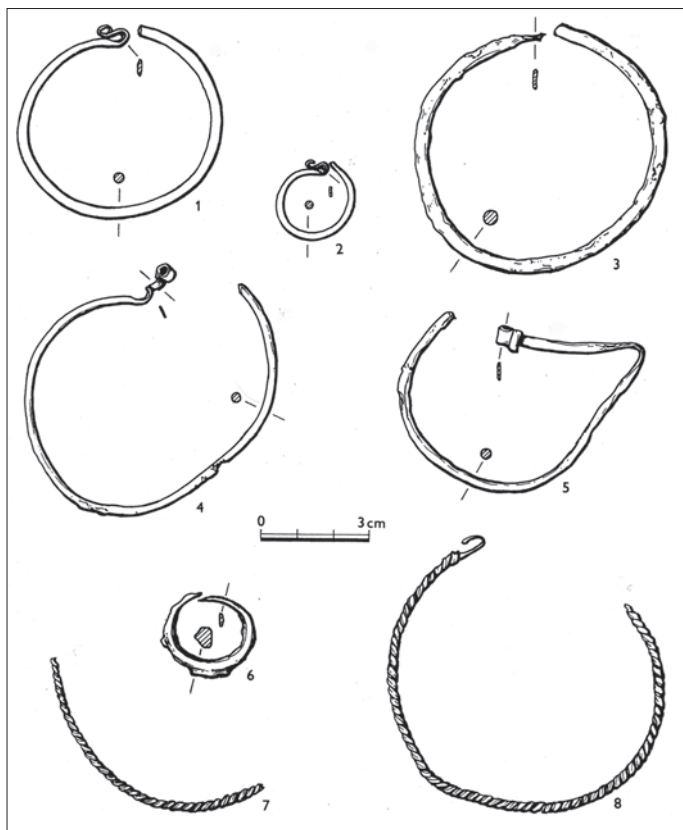
V souvislosti s esovitými záušnicemi z polohy „Tomanovna“ třeba se také zmínit o dvou oplétaných záušnicích (obr. 4:7–8). První je zachována pouze v torzální podobě – tordovaná. Jsou po technologické stránce zhotoveny stejným způsobem. Na tělo normální esovité záušnice je navlečen oplétaný bronzový drátek. Zachovaný kus je na jednom konci zakončen háčkem, zatímco na druhém odlomeném předpokládáme esovitou kličku. S tímto typem se setkáváme na raně středověkých pohřebištích vzácněji (např. Vrbno u Mělníka). Z dalších srov. například Hrusice (Sláma 1977, tab. 11:20).

Příloha – esovité záušnice z polohy „Tomanovna“

1. Esovitá záušnice o rozměrech 5,8 × 5,2 cm, síla drátu 2,5 mm s roztepanou esovitou kličkou, zhotovena z bronzového drátu. Nalezena volně v terénu po bagrování ve střední části odkryvu při samém východním okraji zkoumané plochy v blízkosti hrobů č. 12, 13, 14 na západní straně. Obr. 4:1.

2. Esovitá záušnice o rozměrech 2,3 × 2,2 cm, síla drátu 2 mm s roztepanou esovitou kličkou, zhotovena z bronzového drátu. Nalezena volně v terénu ve střední části odkryvu na západní straně, torzo hrobu č. 2, na severní hrob č. 9. Obr. 4:2.

3. Esovitá záušnice o rozměrech 7,1 × 7,1 cm s odlomenou esovitou kličkou, zhotovena

Obr. 4. Radomyšl (okr. Strakonice). Poloha tzv. „Tomanovny“. 1–5, 7–8 – esovitá záušnice; 6 – prsten. Kresba H. Komárková.

Abb. 4. Radomyšl (Bezirk Strakonice). Sog. Lage „Tomanovna“. 1–5, 7–8 – S-förmige Schläfenringe; 6 – Fingerring. Zeichnungen H. Komárková.

ze železného drátu o síle 3–4 mm. Nalezena volně v terénu po bagrování při jižním okraji zkoumané plochy. Obr. 4:3.

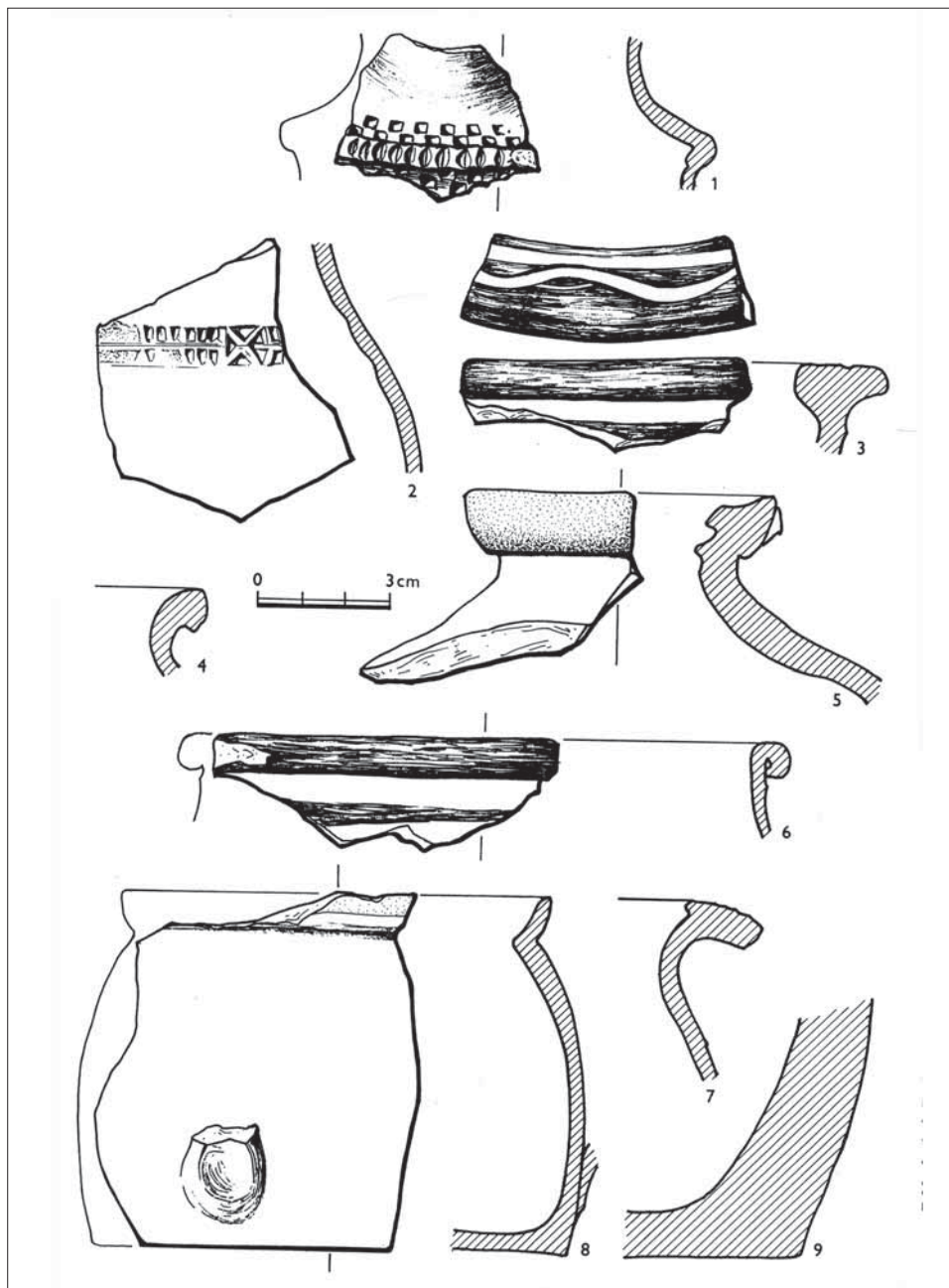
4. Esovité záušnice o rozměrech 7,1 × 7,2 cm s roztepanou esovitou kličkou, tělo záušnice deformováno, síla drátu 2,5 mm. Nalezeno volně v terénu po bagrování při jižním okraji zkoumané plochy v blízkosti č. 3. Obr. 4:4.

5. Esovité záušnice o rozměrech 6,2 × 4,8 cm s roztepanou esovitou kličkou, tělo záušnice značně deformováno, síla drátu 2–3 mm. Nalezena volně v terénu po bagrování při jižním okraji zkoumané plochy. Obr. 4:5.

6. Esovité záušnice (torzo) oplétaná – tordovaná – o rozměrech 7,5 × 8,2 mm (rozměry rekonstruovány), z velké části s odlomeným tělem včetně esovité kličky, síla drátu 2–3 mm. Nalezena volně v terénu po bagrování při jižním okraji zkoumané plochy. Obr. 4:7.

7. Esovité záušnice splétaná o rozměrech 7,8 × 8,2 mm, zakončená háčkem, esovitá klička odlomena, síla drátu 3 mm. Nalezena volně v terénu po bagrování při jižním okraji zkoumané plochy v blízkosti esovité záušnice č. 6. Obr. 4:8.

K dokreslení představy souboru nálezů z archeologického výzkumu „Tomanovny“ patří také keramika. Bylo nalezeno celkem devět zlomků, které jsou pouze neúplným orientačním vzorkem z katastru osídlení dané lokality. Rámcově je možno říci, že zachycují spektrum osídlení od 14. až snad do 16. a 17. století. Za nejstarší z nich je možno označit dva zlomky z části pláště a podhrdlí hrncovitých nádob s plastickým reliéfním dekorem (obr. 5:1, 2), které by mohly pocházet ze 14. a 15. století. Obr. 5.

Obr. 5. Radomyšl (okr. Strakonice). Poloha tzv. „Tomanovny“. Keramika 14.–17. století. Kresba H. Komárková.

Abb. 5. Radomyšl (Bezirk Strakonice). Sog. Lage „Tomanovna“. Keramik des 14.–17. Jhdts. Zeichnungen H. Komárková.

Další nálezy, o kterých je třeba se ještě stručně zmínit, patří již do novověkého období. Jsou to čtyři dýmky ve značně torzální podobě a dva zlomky skleněných pohárů, především dolní partie se dnem. Byly nalezeny volně v terénu po bagrování.

Počátky užívání dýmek v českých zemích jsou spojeny již se 16. stoletím, ale především s obdobím po Bílé hoře. Mezi nejstarší jsou kladeny zlomky nizozemských a snad i domácích

hliněných dýmek z archeologického výzkumu v Kanovnické ulici č. p. 73 v Praze-Hradčanech, které byly objeveny v odpadních jímkách u bývalého špitálu sv. Antonína, poblíž španělského velvyslanectví (Boháčová–Frolík–Tomková–Žegklitz 1988, 187; Boháčová–Frolík–Petříčková–Žegklitz 1990, 185). Nálezy jsou datovány do první poloviny 17. století. Jako doklad o pěstování tabáku v našem prostředí je uváděn nález semínek tabáku, který pocházel z těchto jímek. U vzorku se nepodařilo zcela prokázat, zda se jedná o tabák virginský, který je používán pro kouření, nebo tzv. tabák selský (*Nicotiana rustica* L.). Ten není vhodný ke kouření. Je uvažováno, že byl snad záměrně pěstován v blízkém špitále sv. Antonína především pro léčebné účely (Čulíková 1995, 615). V té době také bylo rozšířeno používání tabáku na způsob olejových obkladů při bolestech hlavy, břicha nebo i různých kožních lišejích a řady kožních onemocnění při tehdejších nedostatečných hygienických podmínkách. Dokonce byl snad používán i při léčení moru a rakoviny (Čulíková 1995, 617). Rozšíření kouření a tabáku v českých zemích začínalo zvolna a postupně v průběhu 16. století. Jeho rozmach začal zvláště v období po Bílé hoře. Je spojován s příchodem cizích vojáků na naše území, z nichž někteří fasovali tabák jako součást žoldu. Od nich ho převzali domácí vojáci. Používání tabáku a kouření se poměrně rychle rozšířilo i přes počáteční odpor církve, která ho považovala za spojení s ďáblem (Holčík 1984, 11–12).

V našem souboru máme doloženy čtyři dýmky v částečně torzální podobě. První tři (obr. 6:1, 2, 4) byly zhotoveny z bělavé, neželezné plavené hlíny slonově bílé až šedé barvy. Na vnitřní straně mají tmavě hnědé skvrny a na spodní straně stopy po kouření tabáku. Hlína byla jemně plavená s drobnými stopami slidy. Zbývající dýmka (obr. 6:3), stejně jako dýmky (obr. 6:2, 4) byla z bělavé až šedé porcelánové hmoty. Dýmka má barevně malovanou scénu na bílém podkladě – část zednické postavy s zednickou lžící v ruce, necky a džber na vodu. V pozadí scény je pilíř s podstavcem a koulí. Na spodní části pod obrazem je torzo nápisu: „Zedník sta... je ožrali jak...“. Obr. 6.

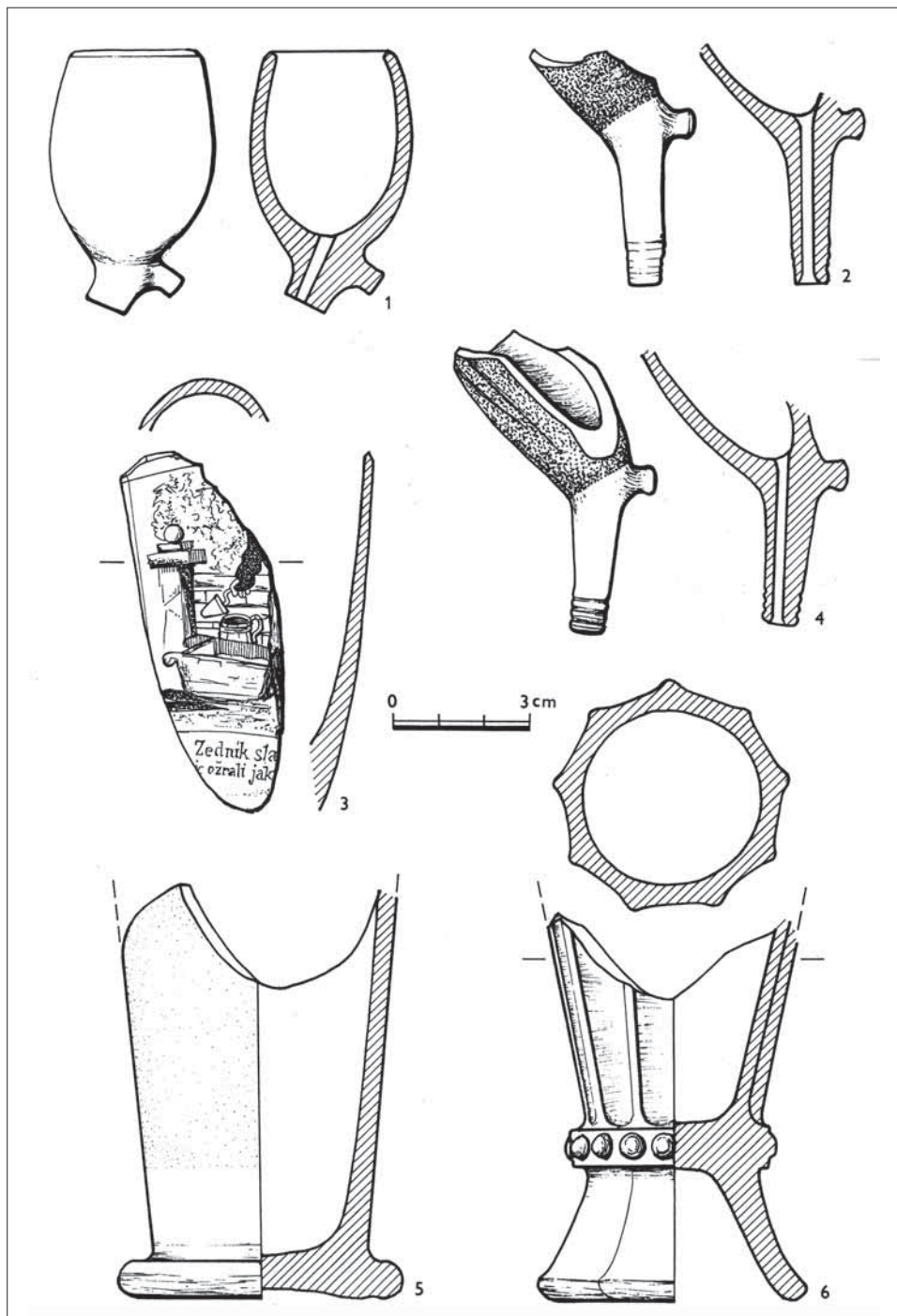
Datování dýmek je obtížné, neznáme nalezové vrstvy, z které pocházejí, a není vyloučeno, že mohly být přemístěny i z jiné části lokality. Díky nápisu můžeme uvažovat o domácí provenienci.

Nové pečlivé zpracování dýmek, především velkého souboru z Malé Strany, M. Vyšohlídem přináší rozsáhlé zpracování s bohatou zahraniční literaturou (Vyšohlíd 2009, 81–87) a současně naznačuje možnosti chronologického zařazení. Dýmky z nalezového souboru z „Tomanovny“ je možno na základě širších analogií zařadit až do samého novověku do 18., ale především do 19. století. Kromě nálezů dílny na výrobu dýmek na Spišském hradě (Vallašek 1983) a jednotlivých ojedinělých nálezů, například na Vyšehradě (Hazlbauer–Tomášková 2004), jsme se s nimi setkali na archeologických výzkumech omezeně.

Na závěr ještě o dvou zlomcích den skleněných pohárů, které byly nalezeny volně v terénu po bagrování. Prvý zlomek (obr. 6:5) – celková výška 9,2 cm, šířka u paty 6,5 cm, síla střepe 6–8 mm – je z průhledné skleněné hmoty, čiré, bez známek koroze. Má zesílené dno, tělo hladké bez výzdoby. Druhý zlomek (obr. 6:6) má celkovou výšku 8,8 cm, šířku u paty 6,1 cm a sílu střepe 4–5 mm. Tvar poháru je devítihranný. Na těle má svislé projmuté pásy o vnitřní šířce 8–9 mm. U dna ve výšce 3,1 cm se nachází reliéfní pásek o výšce 8 mm, který je zdoben plastickými bobulemi. Je rovněž z průhledné skleněné hmoty, čiré, bez známek koroze. Oba poháry byly lité do formy. Jedná se o běžné užitkové sklo, s kterým se setkáváme ve vesnických usedlostech v 18., ale především v 19. století a v době mladší (Hejdová 1995).

4. Závěr

V letech 1999 a 2002 byl prováděn ARÚ AV ČR záchranný výzkum v poloze tzv. „Tomanovny“. Byl zkoumán západní a severozápadní okraj raně středověkého pohřebiště před postavením domova důchodců v těchto místech. Ve 22 hrobech byly pozůstatky 56 jedinců. Byly zde nalezeny esovité záušnice, prsten, náhrobní kameny a z mladšího období sklo a dýmky.

Obr. 6. Radomyšl (okr. Strakonice). Poloha tzv. „Tomanovny“. 1–4 – dýmky; 5–6 – skleněné poháry. Kresba H. Komárková.
 Abb. 6. Radomyšl (Bezirk Strakonice). Sog. Lage „Tomanovna“. 1–4 – Pfeifen; 5–6 – Glasbecher. Zeichnungen H. Komárková.

Při hodnocení nálezové situace raně středověkého pohřebiště v Radomyšli v poloze „Tomanovna“ máme řadu limitujících faktorů omezujících naše poznání. Je to především neuspokojivý stav zachovaného souboru, jak již vyplývá z předložené dokumentace. Velké narušení po demolici v roce 1999 a následně 2002 zničilo celou řadu důležitých informací, které nelze nahradit žádným jiným způsobem. Pohřebiště v Radomyšli jsme již dříve datovali do samotného závěru raně středověkých pohřebišť, do 12. století (Nechvátal 1999, 123–127). Pro toto datování svědčí i nálezový soubor esovitých záušnic z polohy „Tomanovna“ a další historické souvislosti zjištěné při výzkumu v letech 1963–1968 (Nechvátal 1997; 1999; 2008).

Na antropologické zpracování výzkumu provedené M. Blajerovou (1975; 1999) a na demografické závěry (Blajerová–Nechvátal 1991; 2008) navázalo antropologické zpracování hrobů z polohy „Tomanovna“ (Stránská 2010). Byly zjištěny závažné skutečnosti, na které je nutno upozornit. Byla to výrazná převaha brachykranních lebek, která může vésti k domněnce (podle P. Stránské), že soubor z „Tomanovny“ náleží k mladším populacím, které jsou datovány od počátku 13. století. V této době dochází k nápadné brachycefalizaci. Na druhou stranu se neměly podle antropologů vyskytovat lebky hyperdolichokranní (index délkošířkový < 75,0). Neplatí to v případě souboru z „Tomanovny“. K dispozici byl omezený soubor pouhých osmi měřitelných lebek. Zjištěné výsledky by mohly vést k určité verifikaci správnosti stávajícího datování. Rovněž by bylo žádoucí podle P. Stránské použití dalších přírodovědných metod, například analýzy C 14.

Na druhé straně není vyloučeno, že v době přechodu od řadového pohřbívání k etážovému, které probíhá v této době a je dlouhodobé, mohla být ještě část pohřbů ukládána do řadového pohřebiště. Šlo patrně o dlouhodobý proces, jehož jednotlivé etapy zatím neznáme.

Prameny a literatura

- BERANOVÁ, M.–LUTOVSKÝ, M., 2009: Slované v Čechách. Archeologie 6.–12. století. Praha.
- BLAJEROVÁ, M., 1975: Kostrové pozůstatky ze slovanského pohřebiště v Radomyšli. *Crania bohemika* 4. Praha.
- 1999: Kostrová pohřebiště z Radomyšle (okr. Strakonice) z období od středověku po novověk. In: Nechvátal, B., Radomyšl. Raně středověké pohřebiště, 252–350. Praha.
- BLAJEROVÁ, M.–NECHVÁTAL, B., 1993: Demographie und Problematik der slawischen frühburgwallzeitlichen Grabstätte in Radomyšl bei Strakonice und einige Erkenntnisse der anthropologischen Forschung. In: *Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques*, Bratislava 1.–7. Septembre 1991, 4, 168–180. Bratislava.
- 2008: K demografii raně středověkých pohřebišť v Čechách na příkladu Radomyšle u Strakonice – Zur Demographie frühmittelalterlicher Gräberfelder in Böhmen am Beispiel von Radomyšl bei Strakonice, *AH* 33, 399–418.
- BOHÁČOVÁ, I.–FROLÍK, J.–TOMKOVÁ, K.–ŽEGKLITZ, J., 1988: Předběžné výsledky výzkumu Pražského hradu v letech 1980–87 – Vorläufige Ergebnisse der Erforschung der Prager Burg in den Jahren 1980–87, *AH* 13, 173–198.
- BOHÁČOVÁ, I.–FROLÍK, J.–PETŘÍČKOVÁ, J.–ŽEGKLITZ, J., 1990: Příspěvek k poznání života a životního prostředí na Pražském hradě a Hradčanech – Ein Beitrag zur Kenntnis des Lebens und der Umwelt auf der Prager Burg und in Hradčany, *AH* 15, 177–189.
- ČULÍKOVÁ, V., 1995: Zpráva o prvním archeologickém nálezů tabáku (r. *Nicotiana L.*) ve střední Evropě – Nachricht über den ersten archäobotanischen Tabakfund (G. *Nicotiana L.*) in Mitteleuropa, *AH* 20, 615–619.
- HÁSKOVÁ, J.–NECHVÁTAL, B., 1993: Mladohradištní pohřebiště ve Vrbně u Mělníka s depotem denárů – Die jungburgwallzeitliche Grabstätte in Vrbno bei Mělník mit einem Denarhortfund, *AR* XLV, 72–92.
- HAZLBAUER, Z.–TOMÁŠKOVÁ, M., 2004: Nález zlomku hlavičky novověké dýmky z pražského Vyšehradu. In: Nechvátal, B., Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Archeologický výzkum, 640–642. Praha.
- HEJDOVÁ, D., 1995: *Das böhmische Glas 1700–1995*. Tittling.
- HOLČÍK, Š., 1984: *Fajfky*. Bratislava.
- KLÁPŠTĚ, J., 1999: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách – Ein Beitrag zur archäologischen Erforschung der Rolle der Münzen im Přemyslidischen Böhmen, *AR* LI, 774–808.

- KRUMPHANZLOVÁ, Z., 1971: Počátky křesťanství v Čechách ve světle archeologických pramenů – Die Anfänge des Christentums in Böhmen im Lichte der archäologischen Quellen, PA LXIII, 406–456.
- 1974: Chronologie pohřebního inventáře vesnických hřbitovů 9.–11. věku v Čechách – Die Chronologie des Inventars aus Dorffriedhöfen des 9.–11. Jh. in Böhmen, PA LXV, 34–110.
- LIFKA, B., 1936: Staří a noví useláci v Radomyšli za 350 let, Strakonicko II, 1–20.
- 1993: Radomyšl. Dějiny jihočeského městečka a jeho okolí. Z pozůstalosti k vydání připravil B. Nechvátal. Radomyšl.
- NECHVÁTAL, B., 1997: K nálezové problematice mladohradištního pohřebiště v Radomyšli u Strakonice – Zur Problematik der Fundsituation des Gräberfeldes in Radomyšl bei Strakonice, AH 22, 61–96.
- 1999: Das frühmittelalterliche Gräberfeld in Radomyšl bei Strakonice. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern. West und Südböhmen, Treffen 8, 17. bis 20 Juni in Běšiny bei Klatovy, 201–219. Rahden Westf.
- 1999: Radomyšl. Raně středověké pohřebiště. S antropologickou analýzou M. Blajerové, a s příspěvků Z. Hazlbauera, J. Macharta. Praha.
- 2001: Die archäologische Erforschung der St. Martins-Kirche in Radomyšl bei Strakonice – Ergebnisse und Probleme. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern. West und Südböhmen, Treffen 10, 7. bis 10. Juni 2000 in Český Krumlov, 188–209. Rahden Westf.
- RADOMĚRSKÝ, P., 1955: Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě, SbNM A IX, 3–81.
- SLÁMA, J., 1977: Mittelböhmen in Mittelalter I. Katalog der Grabfunde. Praha.
- STRÁNSKÁ, P., 2010: Antropologická charakteristika kostrových pozůstatků z raně středověkého pohřebiště v Radomyšli, okr. Strakonice (poloha „Tomanovna“) – Eine anthropologische Charakteristik der Skelettüberreste vom frühmittelalterlichen Gräberfeld in Radomyšl, Bez. Strakonice (Lage „Tomanovna“), AH 35, s. 135–140.
- VALLAŠEK, A., 1983: Dielňa na výrobu hlinených fajok na Spišskom hrade – Eine Werkstatt zur Herstellung tönerner Pfeifen auf der Burg Spišský hrad (Zipser Burg), AH 8, 233–241.

Zusammenfassung

Die Rettungsgrabung in der sog. Lage „Tomanovna“ auf dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Radomyšl bei Strakonice

In den Jahren 1999 und 2002 wurde vom Archäologischen Institut der Tschechischen Akademie der Wissenschaften in der sog. Lage „Tomanovna“ eine Rettungsgrabung durchgeführt. Untersucht wurde der westliche und nordwestliche Rand des frühmittelalterlichen Gräberfeldes bevor an diesen Stellen ein Seniorenheim gebaut wurde. In 22 Gräbern befanden sich die Überreste von 56 Individuen. Gefunden wurden s-förmige Schläfenringe, ein Fingerring, Grabsteine und aus jüngerer Zeit Glas und Pfeifen.

Bei der Auswertung der Fundsituation des frühmittelalterlichen Gräberfeldes in Radomyšl existieren in der Lage „Tomanovna“ eine Reihe einschränkender Faktoren, die unsere Erkenntnisse einengen. Wie sich bereits aus der vorgelegten Dokumentation ergibt, handelt es sich dabei vor allem um den unzufriedenstellenden Zustand der erhaltenen Kollektion. Die große Störung nach dem im Jahre 1999 und anschließend 2002 erfolgten Abriss hat eine Reihe wichtiger Informationen vernichtet, die auf keine andere Art und Weise ersetzt werden können. Das Gräberfeld in Radomyšl wurde bereits früher ganz an das Ende der frühmittelalterlichen Gräberfelder, d.h. in das 12. Jahrhundert datiert (Nechvátal 1999, 123–127). Für diese Datierung spricht auch der Fundkomplex s-förmiger Schläfenringe aus der Lage „Tomanovna“ und weitere historische Zusammenhänge, die während der in den Jahren 1963–1968 erfolgten Grabung festgestellt wurden (Nechvátal 1997; 1999; 2008).

An die von M. Blajerová (1975; 1999) durchgeführte anthropologische Bearbeitung der Grabung und an die demographischen Schlussfolgerungen (Blajerová–Nechvátal 1991; 2008) knüpfte dann eine anthropologische Bearbeitung der Gräber in der Lage „Tomanovna“ an (Stránská 2010). Festgestellt wurden gewichtige Tatsachen, auf welche hingewiesen werden muss. So auf die deutliche Überzahl an brachykraniellen Schädeln, was (laut P. Stránská) zur Annahme führen kann, dass die Kollektion aus der Lage „Tomanovna“ zu den jüngeren Populationen gehört, die in die Zeit ab Beginn des 13. Jahrhunderts datiert werden. In diesem Zeitraum kommt es zu einer auffälligen Brachycephalisation. Auf der anderen Seite hätten den Anthropologen nach keine hyperdolichokrane Schädel auftreten dürfen (Länge-Breite-Index < 75,0). Dies gilt nicht im Falle der Kollektion aus der Lage „Tomanovna“. Es stand eine begrenzte Kollektion von lediglich 8 messbaren Schädeln zur Verfügung. Die ermittelten Ergebnisse könnten zu einer gewissen Verifizierung der Richtigkeit der bestehenden Datierung führen. Laut P. Stránská wäre die Heranziehung von weiteren naturwissenschaftlichen Methoden wie etwa der C14-Methode ebenfalls wünschenswert.

Andererseits ist es nicht ausgeschlossen, dass in der Übergangszeit von einer Reihen- zur Etagenbestattung, die in jener Zeit über einen langen Zeitraum andauerte, ein Teil der Bestattungen noch auf einem Reihengräberfeld hatte beigesetzt werden können. Es handelte sich offenbar um einen langfristigen Prozess, dessen einzelne Etappen uns bislang nicht bekannt sind.